

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Сафарова Рохат
Гайбуллаевна

*Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот интитути
“Узлуксиз таълим педагогикаси ва психологияси” бўлими бошлиғи,
педагогика фанлари доктори, профессор
97 730 66 04*

ИҚТИДОРЛИ ЎҚУВЧИЛАРДА КРЕАТИВ ФИКРЛАШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада иқтидорли ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари, бу жараёнда ўқитувчи бажарадиган функциялар, ўқувчиларда фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қиладиган топшириқлар, дидактик вазиятлар, креативликнинг шаклланганлигини баҳоловчи диагностик методикаларнинг вужудга келиши ва амал қилиши ҳақида фикр юртилган. Мақола илмий педагогик жамоатчилик, ўқитувчилар, талабалар, тадқиқотчи-изланувчилар учун дастурул амал бўлиб хизмат қилади.

Калит сўзлар: иқтидор, креатив фикрлаш, топшириқлар, дидактик вазиятлар, тестлар, креатив топшириқлар, ижодий эвристик топшириқлар, ўқитувчи, ўқувчилар, диагностик методикалар.

Маълумки, иқтидорли болаларни ўқитиш ва уларни ҳар томонлама ривожлантириш таълим жараёнининг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Ушбу вазифани ечиш учун ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмасини шакллантиришнинг ўзига хос педагогик-психологик йўналишларини тадқиқ этиш талаб қилинмоқда. Чунки ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш муайян педагогик жараёнда амалга оширилиб, аниқ мазмун, мақсад, восита, усул ва методларга эга. Бунинг учун биринчи навбатда, ўқувчиларда шаклландирган креатив фикрлаш кўникмаси ва унинг таркибини ҳар томонлама чуқур тушуниш лозим.

Ўқувчиларда шаклланган креатив фикрлаш кўникмасининг даражаларини аниқлашда турли туман диагностик методларидан фойдаланилади. Бундай методлар сирасига Ж.Пиже, Г.Айзенк, Дж.Гилфорд, Дж.Равен ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган ўқувчиларнинг интеллектуал тараққиёти даражасини аниқловчи педагогик ҳамда психологик тестларини кўрсатиш мумкин.

Ўтган асрнинг 70-80-йилларидан бошлаб ўқувчилардаги креатив фикрлаш кўникмаларининг ривожланганлик даражасини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилган. Ушбу йўналишда кенг кўламли ишлар амалга оширилган. Мазкур даврда ўқувчилардаги креатив фикрлаш кўникмаси даражасини диагностик ўрганишга хизмат қиладиган дастлабки топшириқлари ишлаб чиқилган. Натижада ўқувчиларнинг креатив фикрлаш жараёнлари ўрганила бошланган. Бундай тадқиқотларни амалга ошириш натижасида ўқувчиларнинг креатив фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришга кўмаклашадиган мавзулар ўқув дастурлари тартибига киритилган. Шу билан бир каторда ўқувчилардаги креатив фикрлаш даражасининг ўзига хос жиҳатлари ҳам аниқланган: шахс ақл-идрокининг фаоллашуви ва мослашувчанлиги, тафаккурнинг изчиллиги ва мустақиллиги, тизимли характер касб этиши, ўқувчиларнинг ўзлари қабул қилган қарорлар учун масъулиятни ҳис этишлари ҳамда йўл қўйган хатоларнинг олдини олишга интилишлари.

Ўқувчиларнинг креатив фикрлаш даражасини аниқловчи диагностик методикалар уларнинг умумий лаёқатларини аниқлашни ҳам назарда тутди. Мазкур лаёқатларни ривожлантириш натижасида ўқувчиларнинг креатив фикрлаш даражалари ҳам ривожланади. Натижада ўқувчилар ўз олдиларига қўйилган топшириқларни муваффақиятли бажаришга эришадилар. Топшириқларни муваффақиятли бажариш учун ўқувчиларда креатив фикрлаш ва изланувчанлик кўникмалари шаклланган бўлиши лозим.

Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш мақсадида ривожлантирувчи-эвристик топшириқларни танлашда педагоглар муайян қоидаларга амал қилишлари керак. Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини муваффақиятли шакллантириш учун ўқитувчилар синфда креатив муҳитни вужудга келтира олишлари лозим. Масалан, ўқувчиларга муайян вақт мобайнида бажарилиши назарда тутиладиган топшириқлар бериш, ўқувчилар учун муваффақият вазиятларини вужудга келтириш, ўқувчиларни ўзаро мусобақалашини ва бир бирининг ишини объектив баҳолашга ўргатиш, ўқувчиларнинг ўз ижодий имкониятларини намоён қилишлари учун қулай вазият яратиш кабилар. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ўқув жараёнида креатив муҳитни вужудга келтирилиши ўқувчиларни креатив фикрлашга ундайди. Мазкур вазиятларда ўқувчиларнинг ижодий фаоллик кўрсатишлари уларда креатив фикрлаш кўникмаларининг тизимли тарзда шаклланишига асос бўлади. Алоҳида иқтидорга эга бўлган ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмалари ривожланади ва тизимли тарзда намоён бўлади.

Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларининг намоён бўлиш имкониятларини аниқлаш методлари орасида Э.П.Торренснинг ижодий

тафаккур даражасини аниқловчи тестлари машҳурдир. Мазкур тестлар илк бор 1966 йилда илмий-педагогик жамоатчиликка тақдим қилинган. (Torrance Test Creative Thinking - ТТСТ). Ушбу методика вербал, тасвирий ва фонетик жиҳатдан таснифланган топшириқларни ўз ичига олади.

1. Вербал топшириқлар ўқувчи тафаккурининг нутқ орқали намоён бўлишини таъминлайди.

2. Ўқувчиларнинг тасвирий фаолиятини аниқлашга хизмат қиладиган тестлар, уларнинг креативлигини баҳолашга йўналтирилади.

3. Фонетик воситалар ўқувчиларнинг сўзлар ва товушлар воситасида намоён бўладиган креатив кўникмаларини ифодалашга хизмат қилади. Бунинг учун ўқувчиларнинг креатив фикрлаш кўникмаларини намоён қилишлари учун қулай педагогик шарт-шароит ва дидактик вазиятларни яратиш назарда тутилади. Аксарият вазиятлар ўйинлар шаклида ташкил этилади.

Э.П.Торренс методикаси ўқувчилар орасида босқичма-босқич татбиқ қилиниб, уларнинг креатив фикрлаш кўникмаларини тизимли тарзда шакллантиришга хизмат қилади.

Ўқувчиларни Вербал характердаги креатив тафаккурини баҳоловчи топшириқлар 7 та субтестларни ўз ичига олади.

Э.П.Торренс креатив жараён моделини ифодаловчи тест топшириқларини лойиҳалаштирган. Ҳар бир топшириқ ўзига хос кўринишга эга бўлиб, ўқувчиларнинг креатив лаёқатларининг намоён бўлиши учун имконият яратади.

Мутахассислар инсоннинг турли ахборотларни ижодий ўзлаштириш усуллари эгаллаганликларини қизиқарли ва жозибадор, ўқувчиларни мантиқий ҳамда креатив фикрлашга ундовчи топшириқлар ёрдамида аниқлашга ҳаракат қилганлар. Бу жараёнда ўқувчиларнинг индуктив фикрлаш фаолияти ўқув материалларини идрок этиш имкониятига алоҳида эътибор қаратилади. Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш учун индуктив ҳамда дидуктив методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Креатив фикрлаш ўқувчиларнинг ижодий лаёқатларини намоён қилиш учун қулай имконият яратади. Ўқувчиларда шаклланган креатив фикрлаш кўникмаларини ўрганишда 2 турдаги методлардан фойдаланилади:

Шахснинг креатив фикрлаш кўникмаларини кам фойдаланилган диагностик методлар ёрдамида аниқлаш. Улар сирасига кузатиш, суҳбат, ижодий фаолият натижаларини таҳлил қилиш, рефлексия методларини киритиш мумкин.

Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини педагогика фанида қатъийлашган диагностик методлар ёрдамида аниқлаш.

Ўтган 20-асрнинг иккинчи ярмида Дж.Гилфорд креативликнинг 16 та белгисини ажратиб кўрсатишга муваффақ бўлган. Улар қуйидаги белгилар эди:

Шахсдаги креатив фикрлаш фаолиятининг жадаллиги бу, вақт билан фикр уйғунлиги маҳсули бўлган қарашлар, бунда шахснинг креатив фикрлаш натижасида бир ғояни ривожлантириб, иккинчи ижодий ғояга айлантириш лаёқатининг намоён бўлиши, яъни ностандарт фикрларни илгари сура олиш кўникмасининг шаклланганлиги.

Шахсининг фаразларни илгари суриш лаёқати ва унга туртки бўладиган омилларнинг вужудга келиши.

Креатив фикрлашнинг қизиқувчанлик маҳсули эканлиги, атроф-оламдаги ўзаришларга сезгирлик билан муносабатда бўлиш.

Дж.Гилфорднинг таъбирича буларнинг барчасини дивергент тафаккур маҳсули ҳисобланади. Дивергент тафаккур муайян муаммолар вужудга келганда, янгиликлар кашф этилганда ҳосил бўлади. Конвергент тафаккур эса, муаммонинг одатий мантиқий ечимларини ўзида мужассамлаштиради. Конвергент тафаккурни шакллантириш мақсадида ўқитувчи ўқувчилар олдида аниқ топшириқларни кўяди.

Аксарият мутахассислар ўқувчиларнинг креатив фикрлаш кўникмалари ва креатив лаёқатларини шакллантириш муаммолари устида изланишларини амалга оширганлар. Ўқувчиларни креатив фикрлаш кўникмаларини диагностика қилиш тадқиқотлар эса етарли даражада амага оширилмаган. Таниқли педагог Д.Б.Богоявленская ушбу муаммони муайян даражада ўрганган. Мутахассис ўқувчилардаги креатив лаёқатнинг асосий белгиси сифатида “интеллектуал ташаббускорлик”ни кўрсатган. Богоявленская интеллектуал ташаббускорликни ўқувчининг ақлий лаёқати ҳамда мотивларга тенглаштирган. Ўқувчининг интеллектуал лаёқати ўз олдида кўйган вазифаларини фикрий операциялар ёрдамида бажаришида ўз ифодасини топади.

Мутахассисларнинг изланишлари маҳсули сифатида ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмасини шакллантиришга оид ёндашувлар вужудга келди. Бу ўз навбатида ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмалари ва ижодий имкониятларининг шаклланишига асос бўлади. Креатив фикрлаш ғояларни назарий жиҳатдан асослаш учун қулай шароит яратади.

Бугунги кунга келиб ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ижтимоий буюртма даражасига кўтарилди. Бу эса ўз навбатида ўқувчилар креатив кўникмаларини шакллантириш учун зарур бўлган билимларни тизимли тарзда тақдим этишни тақозо қилмоқда.

Аксарият педагоглар креатив фикрлаш кўникмаларини ўқувчи шахсининг ижодий фаоллигини таснивлоччи асосий кўрсаткич сифатида баҳолашга муваффақ бўлганлар. Креатив фикрлаш кўникмалари ўқув материаллари ва ўқув топшириқлари ёрдамида шаклланади. Ўқувчиларнинг креатив фикрлаш кўникмалари муайян таркибий қисмларга эга: креатив тафаккур, креатив идрок, креатив фаолиятни ташкил этиш методларини кўрсатиш мумкин. Ўқувчиларда креатив фикрлаш кўникмаларини шаклланиши маҳсус ташкил этилган педагогик жараёнларда амалга оширилади. Мазкур педагогик жараён ўқувчиларнинг шахсий тажрибасини бойитишга йўналтирилади.

Ўқувчиларнинг ҳис-туйғулар, кечинмалар ёрдамида ўз креативлигини намоён қилиши креатив тафаккур маҳсули ҳисобланади. Бу ўз навбатида ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиши учун креатив фаолиятнинг аҳамиятлилигини кўрсатади. Креатив фикрлашнинг ифодаси ўқувчилар томонидан яратилган ижодий маҳсулотлар ҳисобланади. Муайян педагогик

шарт-шароитларда ўқувчиларнинг креатив фикрлаш кўникмалари самарали ривожлантирилади.

Мазкур шарт-шароитлар ўқувчиларнинг ўқув материаллари ёрдамида ҳамда ўз-ўзини ривожлантиришида намоён бўлади. Шу билан бир қаторда ўқувчиларни креатив кўникмаларини шакллантиришда ўқитувчининг педагогик фаолияти муҳим ўрин эгаллайди. Ижтимоий ҳарактерга эга бўлган шароитлар ҳам ўқувчиларда креатив кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бундай шарт-шароитлар сирасига мактабдаги маданий муҳит, оила аъзоларининг санъат ва маданиятга бўлган муносабати, ижодкорлиги, китоб мутоалааси учун қулай шароитларнинг мавжудлиги, ўқувчиларнинг ўз-ўзини ривожлантириш учун қулай шароитнинг имкониятларини яратилганлиги кабиларни киритиш мумкин.

Бундай шарт-шароитларни яратишда ўқитувчлар ўқувчиларнинг эҳтиёжлари, қизиқишларини алоҳида ҳисобга олишлари лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. М.: «Академия», 2002.

2.Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятларини ривожлантириш: фалсафа доктори (PhD) даражаси олиш учун ёзилган дисс. автореф.- Тошкент. - 2017.- 25 б.

3.Льюис, Гарет. Как развить креативность за 7 дней. — М.: Издательство "Э", 2018. — 128 с.

4.Мурадова Д.Дж. Педагогические основы развития креативного мышления учащихся в процессе обучения гуманитарным дисциплинам (7-8 классы) -Т.: дисс. автореф. канд. пед наук, УзНИИПН имени Т.Н.Кары Ниязи, - 2006, 25 с.

5.Torrance E. P. The Torrance Test of creative thinking: Technical-norm manual. III, 1974.

6.https://studwood.ru/794088/kulturologiya/kontsepsiya_kreativnosti_gilforda_torransa